

7. RAZMJENA

7.1. OPŠTI POJMOVI O RAZMJENI Razmjena je jedna od temeljnih faza društvene reprodukcije. Reprodukcijska shvaćena kao obnavljanje proizvodnje, u uslovima robnonovčanih odnosa, ne bi se mogla ni zamisliti bez ove faze. Pretpostavka robne proizvodnje je proizvodnja za druge, a ne za samog proizvođača konkretne robe. Razmjena je osnov održavanja takvog modela ili pretpostavka opstanka robne proizvodnje. U okviru procesa društvene proizvodnje razmjena ima zadatak da povezuje različite potrebe ali isto tako da uspostavlja posrednu ili neposrednu vezu između proizvođača i potrošača. Ukoliko se vrši razmjena robe za robu u pitanju je kategorija koja se u ekonomiji zove trampa. U razvijenim društvima i sredinama, razmjena se obavlja putem novca. Robni proizvođači se posredstvom razmjene uključuju u proces društvene reprodukcije. Tek kada se proizvodi razmjenu u tom momentu dolazi do troškova uloženi u proizvodnju robe a time i verifikacije društvenog karaktera proizvodnje. Osim što razmjena osigurava uključivanje proizvođača u tokove društvene reprodukcije posredstvom iste se omogućava raspodjela društvenog bruto-proizvoda među proizvođačima.

7.2. OBIM I STRUKTURA PONUDE I TRAŽNJE Kupovina i prodaja su mehanizam posredstvom kojeg funkcionira razmjena, koja se obavlja uz pomoć novca. Budući da prodaju prati ponuda, a kupovinu tražnja te dvije ekonomske kategorije razmatraju se pojedinačno u okviru modela razmjene. Pod pojmom ponuda podrazumijevamo onu količinu roba koje su u datom momentu stavljene na raspolaganje kupcima. Iza ponude stoji odgovarajući obim proizvodnje. Nuđenje (ponuda) podrazumijeva isticanje uslova pod kojim se roba iznosi na tržište, isticanje cijena ponuđenih količina, način isporuke, način plaćanja, standardizacija kvaliteta i tako redom. Ukupnom ili globalnom ponudom naziva se cjelokupan iznos (količina, vrijednost) roba koje se nude u datom periodu neke zemlje. Obim ukupne ponude zavisi od obima proizvodnje. Sva proizvedena roba ne mora automatski i da se nudi. Jedan dio ide u internu potrošnju, čuvanje nužnih rezervi, da se razmjenu u okviru trampe ili da se izveze na inostrano tržište. Kao i obim i struktura ponude zavisi od raznovrsnosti same proizvodnje, ili zavisi od sposobnosti privrede da u redovnu produkciju uključi različite proizvode. Potrebno je praviti razliku između ukupne ponude privrede jedne zemlje ili roba jedne grane. Pod pojmom tražnje podrazumijeva se suma novca koju su potrošači spremni da izdvoje za kupovinu neophodnih dobara. Tražnja je javni oblik ili način ispoljavanja potreba. Može se govoriti o globalnoj ili ukupnoj tražnji što podrazumijeva tražnju za svim robama koje se nude u nekoj zemlji. Tražnja za pojedinačnim robama u okviru ukupne društvene tražnje čini njenu strukturu. Ona se mijenja shodno tražnji pojedinačnih roba. Način raspodjele društvenog bruto-proizvoda na onaj dio koji se koristi za obnavljanje reprodukcionijskih odnosa na dijelove koji se koriste za uvećanu reprodukciju kao i ličnu potrošnju određuju obim i strukturu globalne tražnje.

Zaključak: obim i struktura ukupne ponude i tražnje određuju obim i strukturu društvenog bruto-proizvoda, kao i njihova raspodjela. Primjer: VRIJEDNOST SREDSTAVA ZA RAD: 6 000 DM 1) 5 % AMORTIZACIJA 300 DM 2) UTROŠENI PREDMETI RADA 2 700 DM 3) GODIŠNJA NOVOSTVORENA VRIJED. 3 000 DM ----6 000 DM DRUŠTVENI BRUTO-PROIZVOD: 3 000 (2 700 PR + 300 SR) + 3 000 = 6 000 DM MATERIJALNA STRUKTURA: SREDSTVA ZA RAD 4 000 DM SREDSTVA ZA LIČNU POTR. 2 000 DM

---6 000 DM ŠEMA UKUPNE PONUDE I TRAŽNJE Matematički model privrede sa stanjem idealne ravnoteže pokušali su da postave VILFREDO PARETO i LEON VALRAS. Na temeljima modela ovih autora, model tržišne ravnoteže pokušao je da iznađe ŽERARD D. koji je dobio Nobelovu nagradu 1986.g. za doprinos ekonomskim naukama utemeljenu na izučavanju problema matematičkog modela ravnoteže tržišta. Tržišna privreda je zakon stihije i nikad nije u stanju idelane privredne ravnoteže. Kako se ispoljava privredna ravnoteža? Preko odnosa ponude i tražnje a time i cijena koje se na taj način formiraju. Zbog nepoklapanja ponude sa tražnjom, cijene jednih roba su više, a drugih niže. Takvo stanje osigurava prodaju svih roba a time i stalno korigovanje privrednog stanja, odnosno postizanja ravnoteže u privredi.

7.3. PONUDA I TRAŽNJA POJEDINAČNIH ROBA I NJIHIVE CIJENE U formiranju cijena pored tržišne proizvodnje bitnu odrednicu čine ponuda i tražnja. Kao što ponuda i tražnja uz ostale brojne faktore utiču na cijene, isto tako cijene pojedinih roba temeljna su odrednica tražnje. Obzirom na međuzavisnost ponude i tražnje i njihovih cijena pojedinačno se razmatraju oba činioca.

7.3.1. Uticaj cijena na obim ponude Između cijena i ponuđenih količina postoji visoka kolerantna veza (koleracija zavisnost). Rast cijena utiče na rast ponude, a da bi se obezbijedila ponuda, potrebno je povećavati proizvodnju. Pad cijena vodi padu proizvodnje a time i ponude.

CIJENA Kriva ponude je uzlazna i kreće se sa lijeva na desno. Sa rastom cijena rasla je i ponuda u istoj srazmjeri. Riječ je o idealnom odnosu stanja i kretanja cijena i uticaja tih cijena na kretanje proizvodnje i ponude. Kriva mora da ima linearan (pravilan) oblik. Isti rast cijena ne vodi uvijek istom rastu proizvodnje i ponude. To se u praksi i najčešće događa.

7.3.2. Uticaj cijena na obim tražnje Rast cijena vodi rastu ponude, a pad smanjivanju ponude. Kod tražnje situacija je potpuno obrnuta. U slučaju tražnje rast cijena vodi njenom padu, dok pad cijena vodi rastu tražnje. Niže cijene usluga osim što podstiču veću tražnju, a realno omogućuju da se za isti iznos novca obezbijedi kupovina veće količine roba. Obrnuto je stanje kada dolazi do rasta cijena. Da imamo ovakvo stanje u odnosu na tražnju i promjene cijena, uzroke treba tražiti u dva osnovna faktora: 1. Objektivni (realni) faktor, tj. da se za istu količinu novca kupuje manje ili više roba, shodno, da li cijene rastu ili padaju; 2. Pad cijena podstiče psihološki potrošače, da dodatno kupuju i obratno, rast cijena ne podstiče kupovinu, a ponekad se prelazi na kupovinu roba supstituta.

Riječ je o idealnom (linearnom) obliku krive, koji podrazumijeva da procentualno ista smanjivanja cijena vode rastu tražnje. Isti rast cijena vodi smanjenju tražnje. U praksi je stanje drugačije. Kretanja cijena ne vode linearnom padu (rastu) tražnje, već su ona malo veća (manja) u odnosu na procenat promjena cijena. Kod nekih roba tražnja se više povećava prilikom smanjivanja cijena, a kod drugih roba uticaj promjena cijena na promjenu traženih

količina ne mora biti tako snažno iskazan. Koje su robe podložne većem (manjem) uticaju na stanje i kretanje tražnje, kada dolazi do promjena cijena ? U tom smislu posebno se razmatraju robe koje se prodaju na tržištu proizvodno uslužne potrošnje, tj. one robe koje su namijenjene proizvodnoj potrošnji, posebno one robe namijenjene proizvodnoj potrošnji, posebno one robe namijenjene ličnoj potrošnji. Kad je riječ o robama koje su namijenjene proizvodnoj potrošnji proizvođači su uvijek motivirani profitom ili ukoliko im data proizvodnja obezbjeđuje rast profita, promjene cijena neće bitnije uticati na promjene tražnje. Proizvodnouslylužno tržište je osjetljivije na promjene cijena. U tom smislu svaka promjena cijena može da utiče na promjenu tražnje. Posebno je značajno kada se radi o cijenama prehrambenih proizvoda. a) Odstupanja od normalne krive tražnje Pojave koje se odnose na tražnju kao posljedica promjena cijena. Rast cijena vodi padu tražnje. U pomenutim slučajevima gdje rast cijena može da dovede do rasta tražnje umjesto da smanjuje, a pad cijena umjesto da povećava tražnju, on smanjuje tražnju. U pitanju su pojave koje se u nauci zovu GIFENOV PARADOKS VEBLENOV SLUČAJ. Robert Gifet (1837 1910), ekonomista, novinar i statističar ali i pisac, uočio je pojavu koja je po njemu dobila ime. On je utvrdio da rast cijena hljeba utiče na njegovu tražnju umjesto da vodi padu te tražnje. Pojava se vezuje ne samo za tražnju i potrošnju hljeba već i drugih artikala namijenjenih ishrani. Riječ je o artiklima koji se nalaze u strukturi potrošnje najnižih slojeva stanovništva. Uzrok toj pojavi je činjenica da pri rastu cijena osnovnih namirnica, stanovnici sa niskim dohocima imaju sve manje novca da kupuju druge robe, koje se često upotrebljavaju kada je životni standard na višem nivou. Da bi se obezbijedilo održavanje golog života mora se kupovati sve više namirnica: hljeb, pasulj, krompir i sl., pa time dolazi do znatno većeg potražnje čak i onda kada njihove cijene rastu. Dok se Gifenov paradoks zasniva na potražnji i potrošnji proizvoda namijenjenih najnižim slojevima stanovništva, kod Veblena je slučaj da se radi o tražnji za robama koje koriste bogati slojevi stanovništva. Torsten Veblen (1857 1929), profesor ekonomije na čikaškom univerzitetu uočio je zanimljivu pojavu, riječ je o Veblenovom slučaju u kome se kaže da pri padu cijena određenih grupa proizvoda umjesto rasta tražnje dolazi neočekivano do njenog pada. U pitanju su robe namijenjene bogatom sloju stanovništva: nakit, umjetnine, slike, unikati i sl. Padom cijena ovih roba kada one postanu dostupne srednjim i nižim slojevima stanovništva tada ih bogati prestaju kupovati. Kupovinom tih roba najviši slojevi se žele prepoznavati. Kada njihove cijene opadnu i bivaju dostupne ostalim slojevima stanovništva, takva roba gubi položaj u visokom društvu, zbog čega oni prestaju da je kupuju. Ukoliko takva roba ne pobudi veću tražnju ostalih slojeva zbog gubljenja kupaca visoke strukture, automatski dolazi do pada njene tražnje. b) Elastičnost tražnje Rast (pad) cijena vodi rastu (padu) tražnje. Međutim, promjene nisu proporcionalne. Kod nekih roba pad cijena vodi velikom rastu tražnje, a kod drugih rast je manji (zanemariv). Koliko promjene cijena utiču na promjene tražnje, utvrđuje se koeficijentom elastičnosti tražnje. Kada rast cijena vodi relativno velikom smanjenju tražnje i obrnuto (povećanju) tada za takvu tražnju kažemo da je elastična. Nasuprot tome ima i neelastična tražnja, što znači da bilo kakva promjena cijena neće uticati na promjenu traženih količina. Promjene tražnje u odnosu na promjene cijena mogu se iskazati koeficijentom cijenovne elastičnosti. On se izračunava kada se stave u odnos vrijednost prodate robe nakon promjene cijena. Koeficijent cijenovne elastičnosti je matematički izraz i može se utvrditi tako što se stavi u odnos procenat promjena traženih količina naspram procentualnim promjenama cijena.
$$RELATIVNE (\%) PROMJ. TRAJ. KOLIČ. E_c = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta P}{P}$$

-----RELATIVNE (%) PROMJ. U CIJENAMA TRAJENE ROBE

7.3.3. Usklađivanje ponude i tražnje Niske cijene ograničavaju (smanjuju) ponudu dok istovremeno povećavaju tražnju i obrnuto, tj. ono što odgovara potrošačima ne odgovara

proizvođačima i obrnuto. Nameće se pitanje koje je stanje optimalno ? Tj. koje će cijene udovoljiti istovremeno i jedne i druge interese ? Tabele se stavljaju u uporedbu jedna naspram druge. CIJENE: PONUDA: TRAŽNJA: -----2 \$ 10 kom 80 kom 4 40
60 | 5 | | 50 | | 50 | 6 60 40 8 80 10 | K 100-| O 90-| L 80-|-----+ |
70-|

CIJENA Iz tabele se vidi da se pri cijeni od 5 \$ količina ponude i tražnje roba poklapaju. U toj tački na grafu optimalan je nivo razmjene tj. razmjenut će se 50 kom. datog proizvoda. Tačka na kojoj se presjecaju dvije krive naziva se ravnotežom ili tačkom poklapanja ponude i tražnje.

7.4. MONOPOLSKA TRŽIŠNA STRUKTURA 1) Osnovne karakteristike monopolne tržišne strukture očitavaju se prije svega kroz koncentraciju proizvodnje i kapitala, tj. postojanje krupnih proizvodnih preduzeća koja su orjentisana na serijsku proizvodnju. Kapital je koncentrisan u rukama malog broja vlasnika pri čemu je stvoren veliki broj porodičnih preduzeća. 2) Druga karakteristika je visok stupanj centralizacije kapitala. Dolazi do udruživanja preduzeća različitih grana (veliko objedinjavanje) tj. okupljanje u okviru jedne privredne organizacije perspektivne industrije, pravljenje polufabrikata, finalnih proizvoda pa sve do lanca prodavnica. 3) Stvaranje monopolnih saveza. U cilju sprečavanja međusobne konkurencije te kontrole cijena dolazi do udruživanja kako u okviru iste grane tako i između različitih grana. I nisu samo u pitanju dogovori oko cijena. Tu postoji cijeli niz sporazuma kao što su: podjela tržišta, dogovor oko obima proizvodnje, kontrola kretanja nadnica. Najtipičniji sporazumi ove vrste su KARTELI. Riječ je o monopolnom udruživanju gdje se partneri sporazumijevaju o cijenama, podjeli tržišta, otkupnim cijenama. Drugi oblik udruživanja su TRUSTOVI samostalna preduzeća u jedno novo. Cilj je izbjegavanje svih oblika konkurencije. Trustovi su poseban oblik centralizacije kapitala. 4) Pojava finansijskog kapitala. Proces centralizacije i koncentracije prati stvaranje zajmovnog kapitala, da bi potom došlo do spajanja industrijskog i bankarskog kapitala. Činjenica da tokom vremena nestaje velikih i uticajnih preduzeća pokazuje da proces rastakanja (nestajanja) monopola ipak postoji. To se dešava najčešće preorijentacijom proizvodnje i drugih mehanizama u okviru privrede. Novi kapital angažuje se u profitabilnije grane, pri čemu robe supstituti sve više i sve češće ugrožavaju aktivnosti čvrste monopolne strukture. Monopolna struktura nije uvijek fleksibilna pa je usklađivanje sa potrebama i zahtjevima tržišta i tražnje usporeno. To često vodi pojavi proizvođača roba supstituta koji s vremena na vrijeme nagrizaju koherentnu monopolnu strukturu. Osim toga u okviru monopola postoje i određeni oblici konkurencije. Ta konkurencija se sa područja cijena prenosi na područje proizvoda. Postoji nekoliko oblika monopolnog udruživanja: MONOPOL MONOPSOM DUOPOL DUOPSON OLIGAPOL OLIGOPSOL Monopol je takav oblik udruživanja gdje čitavu ponudu na tržištu kontroliše samo jedno preduzeće. Monopsom je oblik udruživanja gdje je na strani tražnje samo jedan subjekat a na strani ponude veliki broj. Duopol je kada se na strani nalaze dva nosioca ponude. Duopson je kada se na strani tražnje nalaze dva subjekta a broj proizvođača je neograničen. Oligopol je kada se na strani ponude nalaze tri ili više subjekata a broj potraživača neograničen. Oligopsol je takav oblik udruživanja gdje je na strani tražnje tri ili više subjekata a na strani ponude veći broj ponuđača. 7.4.1. Monopolne cijene i njihove granice Slobodno formiranje cijena karakterizira privrednu strukturu u kojoj se na strani i ponude i tražnje nalazi neograničen broj ponuđača, odnosno potrošača. Cijene se formiraju pod uticajem individualnih sposobnosti kod učesnika u razmjeni. Pretpostavka je da se na strani i ponude i tražnje niko sa

svojim pojedinačnim akcijama i istupima nemože bitnije uticati na poremećaje. Ovakvo stanje tržišne strukture karakteristično je za period liberalnog kapitalizma ili za njegovu prvu fazu. Monopolski kapitalizam uspostavlja sasvim drugačije odrednice tržišne strukture. Riječ je o pojavi gdje se na strani i ponude i tražnje pojavljuje ograničen broj učesnika u razmjeni. Zahvaljujući tom položaju, bilo da je riječ o proizvođačima, tj. prodavcima ili potraživačima tj. kupcima, oni ne samo što mogu već i utiču na formiranje cijena. Oni te cijene sami određuju. Tržišni položaj pojedinih učesnika u razmjeni je upravo takav da mogu kompletno diktirati bilo uslove ponude što čine monopoli ili uslove tražnje što čine monopsomi.

a) Formiranje monopolskih cijena Monopolske cijene možemo razmatrati bilo kao cijene koje se formiraju u oblasti prodaje ili u oblasti tražnje. Monopolske cijene i ponuda govore nam o načinu utvrđivanja cijena u okviru monopolskih saveza. Te cijene su uvijek iste kao cijena proizvodnje. Pošto se ne radi o pojavi normalne ponude koja je suprotstavljena monopolskoj tražnji i odlukama monopola, u ovom slučaju dolazi do nasilne preraspodjele društvenog bruto-proizvoda. $C + V + pf =$ cijena proizvodnje

b) Monopolska tražnja i cijene U ovom slučaju kupci tj. otkup utvrđuje cijene roba. Pojava je karakteristična za određene djelatnosti za: otkup sirovina, poljoprivrednih proizvoda i sl. Cijene sirovina najčešće kontrolišu nosioci tražnje. Oni te cijene uvijek određuju ispod cijena proizvodnje. Subjekti koji kontrolišu ove cijene prilikom prodaje svojih proizvoda određuju povećane cijene, i na taj način se vrši preraspodjela društvenog bruto-proizvoda. Ako su otkupne cijene niske pri čemu je nizak nivo posljedica stanja i kretanja ponude i tražnje, u takvim slučajevima nemože se govoriti o monopolskom formiranju cijena, već o punom djelovanju principa zakona vrijednosti. Monopolsko utvrđivanje cijena obezbjeđuje monopolu ekstra profit koji se utemeljuje na preraspodjeli ili društvenom bruto-proizvodu.

c) Objektivne granice i visine monopolskih cijena Prodaja ili kupovina roba po monopolskim cijenama dovodi do preraspodjele društvenog bruto-proizvoda i nacionalnog dohotka u cijelosti. Preraspodjela društvenog bruto-proizvoda koja se obavlja kroz monopolske cijene destabilizira privredu, pa takav obim privređivanja nemože biti neograničen. Postoji nekoliko činilaca koji sprečavaju neograničeno utvrđivanje cijena monopola. Na prvom mjestu su: minimalni uslovi egzistencije radničke klase. Ukoliko se radi o robama koje ulaze u strukturu potrošnje, realno monopolske cijene prouzrokuju pad realnih najamnina. Teoretski posmatrano monopolske cijene mogle bi se dizati do onih granica gdje pad realnih najamnina počinje da ugrožava egzistenciju radnika i njegove porodice. Kod ovakvih slučajeva rješenja se traže kroz pregovore sindikata, gdje se zajedničkom borbom utiče na snižavanje cijena ili pak promjenama u ličnim dohocima, odnosno najamninama zaposlenih. Preljevanje viška vrijednosti iz nemonopolske organizacije u organizacije čije cijene kontrolišu monopoli, je prisutno. Ali i tu bi morale da postoje realne granice. Ako bi se čitav višak vrijednosti preljevao iz jednih u druge djelatnosti, tada se ne bi ostvario princip da jednak kapital donosi jednak profit. To bi dovelo do poremećaja čitavog sistema reprodukcije. Postavlja se pitanje, kako se iz nemonopolskih organizacija vrši preljevanje viška vrijednosti u monopolske? Taj proces ide preko cijena roba unakrsne tražnje. Preljevanje se obavlja posredstvom činjenica da se zbog visokih cijena roba koje proizvode monopoli može izdvajati sve manje novca za kupovinu roba koje se proizvode izvan monopola. Visoke monopolske cijene ne ograničavaju samo tražnju roba koje proizvode ne monopolske organizacije, već i onih roba koje proizvode i sami monopoli. Masovna serijska proizvodnja ne trpi smanjivanje tražnje jer svako smanjivanje tražnje vodi smanjivanju proizvodnje, a preko ovoga do smanjenog korištenja kapaciteta i rasta troškova u cijelosti. Ne isključuje se čak ni međusobna monopolska konkurencija. Same monopolske organizacije često pribjegavaju međusobnoj konkurenciji koja se sa područja cijena prebacuje na područje proizvoda. I

proizvodi-supstituti su, pogotovu ako se proizvode izvan monopola valika barijera neograničenom rastucijena.

7.4.2. Zakon vrijednosti i monopolske cijene Zbog stalne neusklađenosti ponude i tražnje dolazi do različitih veza između cijena proizvodnje i tržišnih cijena. Otuda se tržišne cijene formiraju na način što su u jednim granama više a u drugim niže od cijene proizvodnje. Formiranje jednih cijena na višem a drugih na nižem nivou od cijena proizvodnje nije negiranje zakona vrijednosti već mehanizam njegovog ispoljavanja. Seoba kapitala jednih grana u druge, koje je motivirano željom maksimalnog profita omogućava djelovanje zakona vrijednosti. Pri formiranju cijena na višem nivou od cijene proizvodnje ostvaruje se prelijevanje viška vrijednosti u korist grana čije su cijene iznad cijena proizvodnje. **POTROŠNJA**

8.1. OPŠTI POJMOVI O POTROŠNJI Pod pojmom potrošja podrazumijevamo trošenje (utrošak materijalnih dobara i usluga radi zadovoljavanja ljudskih potreba). Potrošnja može biti: proizvodna i lična. Proizvodna potrošnja podrazumijeva trošenje materijalnih dobara čiji je cilj obezbjeđivanje dobara koja će osigurati nesmetani tok reprodukcije. Bez te proizvodne potrošnje ne bismo imali ni proizvodnje. Lična potrošnja podrazumijeva trošenje roba i usluga u cilju zadovoljavanja potreba pojedinaca, što je pretpostavka opstanka ljudi. Lična potrošnja je i cilj proizvodne potrošnje. Treba razlikovati pojam agregatna i pojedinačna potrošnja. Agregatna (lat.korj.) znači združena, spojena globalna. Ona predstavlja ukupnu potrošnju svih materijalnih dobara i usluga jedne zajednice u određenom vremenskom periodu. Iskazuje se kao potrošnja svih dobara u jednoj zemlji u toku jedne godine. Ukupnu potrošnju trebamo razlikovati od ukupne potrošnje jedne vrste roba ili jednog proizvoda. Jedan proizvod može se posmatrati kroz njegovo stanje i kretanje potrošnje bilo u apsolutnim iznosima tj. kao ukupna vrijednost nekog dobra koje se utroši u jednom određenom periodu ili se može posmatrati kao potrošnja po glavi stanovnika. Potrošnja po glavi stanovnika ili PER CAPITA , omogućuje da pratimo stanje i kretanje potrošnje nekog proizvoda u nekoj zemlji i da vršimo upoređivanje potrošnje datog proizvoda po zemljama. Struktura potrošnje ukazuje na vrstu proizvoda koji se u datom vremenu u datom društvu troše. Preko tih proizvoda saznaje se kako o bogatstvu, standardu tako i o nivou kulturnih vrijednosti jedne zemlje. Obim i struktura i proizvodne i lične potrošnje ovisi od veličine društvenog bruto-proizvoda, od njegove prirodne raznolikosti i od same raspodjele društvenog proizvoda nacionalnog dohotka. Sama proizvodnja ima bitan uticaj na potrošnju, ali i potrošnja ostaje temeljna odrednica same proizvodnje. Izdvajanje više sredstava iz nacionalnog dohotka za proširenu reprodukciju jača proizvodnu potrošnju na račun lične potrošnje. Povećana proizvodna potrošnja u budućnosti biće u stanju da osigurava veću proizvodnju što će automatski voditi rastu lične potrošnje u budućem vremenu. Držeći se ovih ekonomskih principa što je proklamovalo obavezu stalnog većeg ulaganja u proizvodnu potrošnju što je stvorilo brojne devijacije u privredi SSSR.

8.2. POVEZANOST PROIZVODNJE I POTROŠNJE U ROBNOJ PRIVREDI Proizvodnja i potrošnja su dva međusobno uslovljena činioca. Oba činioca imaju aktivnu ulogu. Potrošnja je razlog organske proizvodnje uopšte. Kada se nebi trošilo nebi bilo razloga za organizovanje proizvodnje. Proizvodnja kao činilac obogaćuje ponudu, a iza toga stoji mogućnost raznovrsne proizvodnje što sve skupa podstiče tražnju i potrošnju roba. U procesu društvene reprodukcije proizvodnju i potrošnju povezuju dvije reproduktione faze, razmjena i raspodjela. Riječ je o suštinskim vezama koje omogućuju usmjeravanje jedne ili druge faze ili podsticanje obiju faza. Raspodjela kao činilac povezivanja proizvodnje i potrošnje utiče kroz raspodjelu društvenog bruto-proizvoda i nacionalnog dohotka, ali i raspodjela u okviru mikro-sistema i novom struktuiranju određuje proizvodnju, veći ili manji lični dohoci određuju šta će se ubuduće proizvoditi. O tome nam ukazuje problem Giffenovog paradoksa. Razmjena kao činilac proizvodnje i potrošnje ima svoj uticaj. Preko trgovine kao institucije razmjene osigurava se dostignuta proizvodnja u svako vrijeme i na svakom mjestu što podstiče potrošnju i proizvodnju.

8.3. PROIZVODNJA I LIČNA POTROŠNJA U SISTEMU ROBNE PRIVREDE U okviru ovog problema razmatra se obim i struktura proizvodne i lične potrošnje i njihov međusobni uticaj.

8.3.1. Obim i struktura proizvodne potrošnje Proizvodna potrošnja podrazumijeva utroške čiji je cilj stvaranje novih upotrebnih vrijednosti koje su namijenjene novoj proizvodnji, tj. obnavljanju procesa reprodukcije. Obim proizvodne potrošnje zavisi od obima proizvodnje. Što je proizvodnja veća i raznovrsnija obim proizvodne potrošnje je veći. Na proizvodnju, njenu veličinu, stanje i kretanje utiču dva faktora: 1. Veličina društvenog bruto-proizvoda, a prije svega veličina onog dijela koji ide za obnavljanje proizvodnje, 2. Veličine nacionalnog dohotka i onoga njegovog dijela koji se izdvaja za proširivanje reprodukcije.

8.3.2. Obim i struktura lične potrošnje Lična potrošnja podrazumijeva trošenje u cilju zadovoljavanja potreba pojedinaca. Na obim i strukturu lične potrošnje utiče veličina društvenog proizvoda u okviru čega posebno veličina i raspodjela nacionalnog dohotka. Trošenjem svoga dohotka i kupovinom onih dobara kojim podmiruju potrebe, oni određuju šta će se proizvoditi i to je u ekonomskoj nauci poznato kao normalni slijed. Za razliku od normalnog postoji i izvrnuti raspored kojega je svojevremeno ustanovio Džon Galbrajt. On podrazumijeva stanje u kome proizvodnja određuje šta će se trošiti a samim tim i proizvoditi.

9. DRUŠTVENA REPRODUKCIJA U SISTEMU ROBNE

PROIZVODNJE 9.1. KRIZE HIPERPRODUKCIJE Društvena reprodukcija podrazumijeva proces stalnog obnavljanja proizvodnje na istoj ili uvećanoj osnovi. Da bi se ova reprodukcija mogla normalno odvijati podrazumijeva se normalni protok kapitala kroz sve četiri faze. Osim toga zahtijeva se srazmjerno raspodjela činioca rada u svim fazama reprodukcije. Privrednu ravnotežu uspostavlja tok vrijednosti, mehanizam uspostavljanja te ravnoteže je slobodno kretanje činioca proizvodnje i seoba kapitala iz jedne grane u drugu granu. U privredama svijeta poznate su odgovarajuće krize i poremećaji što dovodi do napuštanja ravnoteže sa svim konsekvencama koje iz toga proizlaze. Poremećaji u privredi ukoliko nisu izazvani prirodnim pojavama, ratovima i sl. nastaju najčešće zbog nemogućnosti prodaje tj. poremećaji se javljaju u fazi razmjene. Uzroci takvih poremećaja nisu identični i najčešće dolaze zbog funkcionisanja novca kao prometnog sredstva. Isto tako uzroci mogu biti i novac kao platežno sredstvo, koji se najčešće i okrivljuje za pojavu krize hiperprodukcije. Činjenica da se mogu odgoditi kupovine, vodi najčešće nagomilavanju zaliha proizvedenih roba. Smanjivanje najamnina drugi je uzrok nedovoljnoj tražnji i potrošnji, a preko tih činioca i pojave hiperprodukcije. Do toga dolazi zbog preraspodjele novostvorene vrijednosti. Sve veći djelovi koriste se za proširenu reprodukciju što

automatski vodi rastu proizvodnje, ali isto tako i sve manjem izdvajanju sredstava namjenjenih ličnoj potrošnji. Obje ove pojave za posljedicu imaju ogromnu proizvodnju koju nemože da prati adekvatna tražnja. Krize hiperprodukcije karakterišu slijedeći elementi: 1.Ogromna proizvodnja roba uz sve veće smanjenje prodaje, 2.Rast nezaposlenosti, a sa njom i sve manje mogućnosti kupovine, odnosno smanjivanje kupovne moći stanovništva. 3.Pad cijena uprkos toj činjenici i dalje se nastavlja sa padom tražnje. 4.Rast kamatnih stopa. 5.Pojavu stečajeva, bankrotstva i propadanja velikog broja firmi koje za sobom ostavljaju armiju nezaposlenih. Prva svjetska ekonomska kriza bila je 1825.g., da bi poslije toga svakih 10-tak do 15 godina privreda svijeta ili pojedinih regiona padala u veću ili manju krizu, odnosno depresiju (pad rasta proizvodnje). Velika svjetska kriza bila je 1929.g. i trajala do 1935.g. Tom krizom do temelja je bila uzdrmana čitava svjetska privreda, gdje se vjerovalo da će tom krizom potonuti i kapitalistički sistem privređivanja. U to vrijeme pojavio se KEJNS, koji je sa svojom teorijom o unapređivanju tržišta a ne njegovim uništavanjem, što su mnogi ekonomisti marksističke orijentacije predviđali, u mnogome doprinosi ne samo kod prevazilaženja te krize već i kod njenih ublažavanja kasnijih godina. Osim shvatanja o uzrocima i pojavama kriza hiperprodukcije koje se pojavljuju svakih 10 godina, zanimljivi su i KONTRATJEVI ciklusi kojima se pokušava ukazati na probleme i uzroke koji se dešavaju u svijetu ili svjetskoj ekonomiji. Kontratjevi ciklusi oko 50 godina, zapravo svjetska privreda se prema učenju ovog autora kreće ciklično, gdje jedan ciklus traje 50 godina, sastoji se iz dva dijela. Prvi uzlazni koji traje 25.godina i drugi silazni koji isto toliko traje (25 god.). U uzlaznom ciklusu svjetska privreda je u stalnom usponu, dok u silaznom ciklusu privreda se nalazi u depresiji. Ove svoje zaključke Kontrati je zasnivao na praćenju stanja i kretanja svjetske trgovine. Novom dugoročnom analizom obima svjetske trgovine on je utvrdio da je ona u određenom periodu koji stoji otprilike 25 ÷ 26 godina u stalnom uponu. Taj uspon nisu mogli poremetiti ni veliki svjetski ratovi (I i II). Poslije faze uspona promatrajući obim svjetske razmjene utvrđeno je da dolazi do pada obima svjetske razmjene i da on traje otprilike 25 ÷ 26 godina, pri čemu ta znanja koja se dešavaju na svjetskoj ekonomskoj pozornici ne mogu bitnije promijeniti stanje i kretanje tog procesa.

9.2. INTERVENCIJA DRŽAVE U PRIVREDI

Da bi se zaustavile krize hiperprodukcije kao i ostali poremećaji u privrednim tokovima, država mjerama ekonomske politike utiče na privredne tokove. Pod pojmom intervencija države u privredi podrazumijevaju se sve mjere koje jedna zemlja primjenjuje u oblasti privrede. Intervencija države u privredi nije naravno novija pojava, ona je stara koliko i sama država. Posmatrajući intervenciju države u oblasti privrede mogu se uočiti dva temeljna perioda: 1) Država sadašnjeg vremena. Država liberalnog tipa, zadovoljava se zapravo minimalnim uticajem na stanje i kretanje u privredi. Te mjere podrazumijevaju prije svega: 1.osiguranje nesmetanog širenja prirodnog sektora, 2.zaštita nacionalnih ekonomskih interesa, 3.uspostavljanje monete, 4.utvrđivanje budžetske politike kojoj je prevashodno cilj obezbjeđivanje sredstava za ostvarivanje vlastitog administrativnog aparata te podsticanje značajnih institucija države kao što su policija, vojska i sl., 5.utvrđivanje carinske politike. 2) Dolaskom I svjetskog rata (1914-1918) došlo je do promjene uloge države u privredi. Tu imamo pojavu snaženja državnih institucija, prije svega investiranjem u odgovarajuće industrijske grane tj. proizvodnju strateških sirovina materijalne reprodukcije za vođenje rata podrazumijevaju naoružavanje i sl. Zatim porast poreza, ograničavanje potrošnje roba, zabrane uvoza ili izvoza roba, kontrolom spoljne trgovine. Riječ je o uplitanju države u privredne tokove zemalja koje su nastale kao posljedica neekonomskih činilaca tj. ratnog stroja gdje je država kroz različite mjere ekonomske politike pokušavala da obezbijedi materijalne pretpostavke za vođenje rata. Intervencija države u periodu poslije II s.r. kretala se u pravcu osiguranja uslova za obnovu

ratom porušene privrede. Nova intervencija utemeljuje se na sasvim drugim ciljevima. Cilj je zapravo usmjerenje privrednog razvoja kao i podstreka razvoju određenih privrednih grana.

9.2.1. Intervencija države u oblasti društvene reprodukcije Velika svjetska kriza 1929.g. uticala je da se u mnogome koriguju raniji stavovi o intervenciji države u oblasti privrede. Država njome treba da svojim mjerama utiče na regulisanje procesa društvene reprodukcije tj. njene mjere moraju biti usmjerene protiv cikličnih kretanja privrede, otuda se i govori o anticikličnim mjerama države u oblasti privrede. Pravci tih uticaja kreću se na nekoliko važnih oblasti, prije svega: 1.

Nastoji se uticati na obim investicija. Država tim mjerama pokušava da podstakne privatnu inicijativu u oblasti privrede što se postiže kroz povoljnije kamatne stope, oslobođanje od poreza, pojavu države kao kupca i sl. Ukoliko država nije u stanju da ovim mjerama podstakne privatnu inicijativu, ona je tada spremna da sama ulazi u odgovarajuće investicione poduhvate.

2. Uticaj države na strukturu investicija. Kada je država zainteresovana za razvoj određenih privrednih grana ili pak sputavanja razvoja drugih, tada će ona direktnim investicijama bilo da su one iskazane kroz sopstvene investicione poduhvate, poreskom odnosno konkretnom politikom administrativne zabrane i ograničenja direktno uticati na strukturu privredne izgradnje. 3. I konačno država će odgovarajućim mjerama održavati nivo zaposlenosti. Ona to postiže bilo investicionom politikom ili pak održavanjem postojećih privrednih subjekata, podsticati ličnu potrošnju, a sa njom održavati i ostali niz djelatnosti koje učestvuju u podmirivanju potreba lične potrošnje. 9.2.2. Konkretno mjere državne intervencije u privredi Postoji nekoliko instrumenata, odnosno mjera kojim država efikasno utiče na stanje i kretanje u privredi. U tom smislu država može da djeluje, prije svega, kroz politiku preraspodjele dohotka. Naime sistemskim porezima može se ograničavati rast ličnih dohodaka. Tako imamo da su u nekim slučajevima poreske stope na lični dohodak i do 90 %. Tim država ograničava velike LD i vrši očuvanje standarda najnižih socijalnih slučajeva. Druga mjera su državni zajmovi, riječ je o zajmovima koje država daje pod posebnim uslovima, ako se isti investiraju u oblasti za koje je država najviše zainteresovana. Država isto tako sama može ulagati kapital u podizanje određenih objekata koji su od značaja za privredni razvoj jedne zemlje. Ta ulaganja mogu biti usmjerena kako u industrijski sektor, prije svega u vojnoj industriji i industriji koja je od nacionalnih interesa, ali isto tako može se direktno investirati u infrastrukturne objekte koji su od posebnog značaja za razvoj privrede u cijelosti. U tom smislu država se najčešće pojavljuje kao investitor kod izgradnje željezničkih pruga, puteva, melioracionih radova i izgradnje kanala za navodnjavanje i plovidbu, podizanje škola i zdravstvenih ustanova. Poseban značaj države je u podsticanju poljoprivredne proizvodnje. Kod ovog oblika investiranja države, njena ulaganja se pojavljuju kako u projektima melioracije, isto tako i u njihovom obvezivanju da po unaprijed utvrđenim cijenama izvrši otkup svih tržišnih viškova, zatim kroz subvencioniranje cijena, regrese i sl. Država direktno učestvuje u podizanju određenih industrijskih objekata, prije svega, vojne industrije. Konačno država ima u rukama instrumente kreditne i monetarne politike tj. politike gdje država bitno određuje kamatnu stopu, pravo prioriteta, kod dodjele kreditiranja određuje količinu novca u opticaju, dodjelu novca u primarne emisije itd.

9.3. RIJERKOST Pod ovim pojmom podrazumijeva se nedovoljnost raspoložive količine dobara u odnosu naspram potrebama. U ekonomskoj doktrini činiocu rijetkosti se pridaje različita uloga. 1. Rijetkost je uvijek podsticaj za pokretanje odgovarajuće ekonomske aktivnosti kako bi se ukoliko je to moguće stvorila ta dobra i time osiguralo zadovoljenje nedostatka potreba. 2. Rijetkost je kriterij za razlikovanje ekonomskih od slobodnih dobara. Naime rijetka su samo ona dobra koja se nemogu proizvoditi budući da se kao takva nalaze ograničena u prirodi. Npr. rijetka dobra su: meteoriti, dijamanti, zlato i prirodni elementi koji se ne mogu vještački napraviti.

3. Rijetkost je konstruktivni elemenat subjektivne teorije vrijednosti. 4. Rijetkost predstavlja polaznu osnovu za određivanje predmeta istraživanja savremene teoretske ekonomije. Npr. zbog ograničenosti ili zbog nedovoljnosti različitih ekonomskih izvora nužno je vršiti racionalan izbor između različitih alternativa upotrebe nedostatnih tj. rijetkih dobara. Kao što vidimo, pojam rijetkost je relativan, koji se logički određuje naspram totalitetu tj. ukupnosti ljudskih potreba. Pod pretpostavkom da se te potrebe permanentno umnožavaju, materijalni izvori za njihovo podmirivanje najčešće su nedovoljni. Valja imati na umu da su, kada je riječ o ekonomskoj sferi života, ljudske potrebe neograničene, uz to one su i historijski uslovljene. Ta uslovljenost potiče prije svega od vladajućeg sistema vrednovanja i vrijednosti, ali isto tako i društveno-ekonomskog sistema u kome ih zadovoljavaju pojedinci. Stanje rijetkosti se bitno mijenja sa rastom tehnološke i društvene produktivnosti. Kategorija rijetkosti nije prirodno svojstvo ekonomskog dobra, rijetka su naime samo ona dobra za čiju se proizvodnju ne ulaže dovoljno ljudskog rada, otuda u preraspodjeli ukupnog fonda društvenog rada dobrima kojih nema dovoljno treba jednostavno odrediti više rada. Konačno, rijetkost nije isključivo obilježje ekonomske sfere. I drugi vidovi ljudskog življenja susreću se sa pojmom rijetkosti. Iako imamo da se pojam rijetkosti proširuje na oskudnost fizičke kao i druge vrste energije (duševne energije).

9.4. ZAKON O PRINOSIMA Riječ je o zakonu koji nam ukazuje na odnos koji postoji između ulaganja faktora proizvodnje i rezultata proizvodnog procesa. Uočeno je naime da ne postoji proporcionalnost u kretanju tih veličina tj. visina ulaganja i rezultata tih ulaganja. Na osnovu tog formulisan je i zakon o opadajućim prinosima i zakon o varirajućim prinosima. Zakon o prinosima postavio je 1768.g. francuski ekonomist Žak Tirgo. Tirgo je studirao teologiju ali se nije bavio svećeničkim pozivom, već problemima ekonomije i državnim pozivom. Na osnovu iskustava poljoprivrednika, Tirgo je formulirao zakon o prinosima i to na način koji godinama neće biti prevaziđen. On glasi: "Sjeme zasijano na prirodno plodnoj zemlji, a bez ikakve obrade bio bi prinos gotovo u potpunosti izgubljen. Da je zemlja jednom obrađena proizvod bi bio veći. Obradujući drugi, treći put, možda jednostavno ne bi udvostručili, utrostručili, već bi učeterostručili ili udeseterostručili." Proizvod koji će porasti u većoj proporciji nego što se ulaganja povećavaju i tako sve redom do tačke na kojoj će proizvod biti onoliko velik koliko je moguć u poređenju sa predujmom. Poslije ove tačke ako se predujmovi i dalje povećavaju proizvod će i dalje rasti ali manji i uvijek manji su dok plodnost zemlje ne bude iscrpljena a vještina nemoćna da bilo šta doda proizvodu. Slijedeći predujmovi neće proizvodu ništa dodati. Napominju da bi bila greška da je tačka gdje predujmovi najviše što je moguće vraćaju i najpovoljnija tačka koju obrada može da postigne, jer iako novi predujmovi ne vraćaju tačno onoliko koliko su davali predašnji. Ako vraćaju dovoljno da povećaju neto-proizvod zemlje povoljno ih je upotrijebiti. Tirgo je dao sve elemente zakona o prinosima počevši od jedinice ili nekog drugog nivoa predujma. Prinosi pokazuju tendenciju većeg porasta no što je porast ulaganja. U ovom slučaju radi se o tendencijama rastućih prinosa. Predujmovi i prinosi zadržavaju navedeni odnos sve dok se ne dostigne tačka najvećih dodatnih prinosa po dodatno angažovanim faktorima. Dalje upućivanje varirajućih faktora povećava ukupan prihod po sve nižoj stopi dok ga potpuno ne nestane. Zbog svoje fiziografske orijentacije Tirgo je zakon vezao za poljoprivredu. U nauci je taj zakon do 19 st.vazan za problem poljoprivrede. Uočeno je kasnije da je uzrok različitim prinosima fiksnošć jednog faktora, dok je drugi ostao varirajući. Otuda ovaj zakon ima opštu važnost. Na kraju se može zaključiti da zakon o prinosima važi uvijek pri odsustvu tehničkog progresa. U svim oblastima gdje je jedan faktor fiksno a drugi varijabilan to se može ilustrovati i u proizvodnoj funkciji. Proizvodna funkcija je logistički normalna kriva.

9.5. EKONOMIJA I EKOLOGIJA Tomas Maltus bio je engleski svećenik. Bavio se problemom demografije. U to vrijeme zapazio je da se stanovništvo na zemlji svakih 25 godina udvostručuje. To udvostručavanje stanovništva na zemlji ne prati jednak porast dobara kojima se mogu zadovoljiti potrebe. Da bi se uspostavila ravnoteža nužno je da se dešavaju kataklizme, poplave, bolesti, ratovi, koji usklađuju odnose između porasta stanovništva i namirnica za prehranu. Maltus kaže: Stanovništvo na zemlji se uvećava po geometrijskoj progresiji tj. rast 2 4 8 16 itd, dok se dobra povećavaju po aritmetičkoj progresiji tj 1 2 3 4 Da bi se obezbijedio opstanak velikog broja ljudi nužno je neprekidno povećavati proizvodnju dobara. To zahtjeva ogromno trošenje energije i pojavu nove tehnologije koja ima ozbiljnije posljedice na ekologiju što vodi razaranju planete zemlje. Postoji 5 problema koji karakterišu ekološku situaciju u svijetu a koje su posljedica ekonomske aktivnosti, a to su: 1. pojava efekata staklene bašte, 2. ozonske rupe, 3. pojava kiselih kiša, 4. radijacija i 5. pesticidi.

1) Ovi efekti vode ka zagrijavanju zemljine površine, što ima za posljedicu širenje pustinje, Saud. Arabija, pustinja u Rusiji, Kini. Ovo izaziva i topljenje snijega što povećava nivo mora. 2) Ozonske rupe. Zemljina površina obavijena je ozonskim omotačem. 8000 metara iznad površine zemlje nalazi se omotač i štiti čovjeka od zračenja ultracrvenih zraka. Kada dolaze na Zemlju izazivaju rak kože. 3) Kisele kiše posljedica su sušenja šuma, kao zaštite površina od ispiranja zemljišta. 4) Zbog upotrebe elektronske energije i havarija koje se dešavaju na nuklearnim elektranama, sve je veći broj proizvoda na kojima se može naći uran. Posljedica su razna oboljenja (Rengenski zraci). 5) Pesticidi su posljedica potrebe proizvođača i zaštita bilja od štetocina kao i upotrebe đubriva za zaštitu usjeva koje čovjek uzima kroz hranu i talože se u organizmu sa posebnim uticajem koji se prije svega manifestira kod rađanja djece. Svi ovi problemi su posljedica nesmotrenog čovjekovog djelovanja i potrebe da stvara dobra potrebna za podmirenje potreba i podizanje standarda.

1) Najveći problem su efekti staklene bašte. Ti efekti dolaze od sagorjevanja ogromnih količina ugljena koji kad se oslobađa odlazi u atmosferu, a dio na zemlju. 5 000 000 000 tona ugljen dioksida se izbacila iz termoelektrane, stvarno stanje je identično staklenoj bašti. Termoelektrane poseban su izvor vezan za emitovanje CO₂, a potrebni su izvori električne energije. Tropske šume koje se pale svjesno da bi se proširile obradive površine, oslobađa se CO₂. Veliki broj zemalja svoju energiju ostvaruje kroz sagorjevanje drveta. Zemlje Afrike: Etiopija, Somalija, Čad oko 88 % svoje energije obezbjeđuju kroz sagorjevanje drveta, tj. uništava se šuma i povećava CO₂ u atmosferi. Ukoliko dođe do ozbiljnih posljedica nestalo bi Bangladeša, velikih dijelova oko rijeke Nila, oko Misisipija, oko Amazona, gdje je najveća masa drveta koja obezbjeđuje O₂. Ljudi su uočili probleme i nastoje ih otkloniti. 2) Pojava ozonskih rupa i uzrok: u pitanju je čovjek i potreba za većom proizvodnjom. Zna se da ozonske rupe stvara i uzrok su: klor, fluor-karbona (freon) u industrijske svrhe i koriste se kako u industriji tako i u svakodnevnim potrebama. U industriji se koristi za pravljenje plastične mase, sušer, rashladni uređaji, sprejovi, dezodoransi. Odlazi u slobodan prostor, šteti ozon, stvara rupe kroz koje prodiru ultravioletni zraci, djeluju na kišu i stvaraju rak kože (u Americi umrlo oko 8000 lj.). 3) Kisele kiše su također potreba da čovjek poveća proizvodnju. Posljedica su sagorjevanja ugljena gdje ima dosta sumpora (S), prženju ruda, gdje ima SO₂. Oslobađa se i odlazi u vazduh. Kada dođe u vazduh miješa se sa vodom i pada kao kiselica kiša koja je vrlo štetna po svom uništavanju žile šuma i sušenju drveća. Naročito je izražena u Evropi. Npr. u Čehosl. 70 % uništeno je kao posljedica kiselih kiša. One ne dozvoljavaju podmlađivanje i djeluju na uzgoj šuma, dakle totalno razaranje šumskog tkiva.

4) Radijacija ima nekoliko izvora, korištenje atomske energije u vojne svrhe i probe koje se vrše po Pacifiku. One ma koliko bile udaljene od Rvrope, radijacija se širi pa je prisutna na svim dijelovima Zemlje. Korištenjem atomske energije za nuklearne elektrane sve je veći broj stvaranja nuklearnih elektrana kako u Rusiji tako i u Americi. Nuklearni otpad koji ma koliko se oprezno rukovalo, oslobađa radijaciju i ta radijacija preko vode ili vazduha postaje opasna na Zemlji. Černobilska nuklearka koja je imala najveću havariju ostavila je posljedice na skoro čitavom svijetu. Radijacija ne može odmah da se ugasi i traje i do 30 godina. Velika i masovna proizvodnja različitih predmeta koji se više zrače rendgensim zracima (uran u katodnim cijevima) prema istraživanjima donosio je ozračenost okruženja, veću od prije 20 30 godina. To je posljedica ovih izvora radijacije. 5) Pesticidi potiču iz upotrebe kemikalija za podsticaj poljoprivredne proizvodnje. Oni se pojavljuju u potrebi zaštite bilja od štetočina. Kada se kemikalije troše pretjerano, ulaze u sve te proizvode i čovjek ih unosi u organizam prije svega kroz biljke koje jede, ali sapiranjem tih kemikalija vodom one odlaze u vodu preko koje ih takođe unosimo u organizam. Olovo koje se nalazi u benzinu štetno je za biljke koje se uzgajaju pored puteva. Olovo kao teški metal izuzetno je štetan za organizam. Voće da bi se zaštitilo od insekata prska se i u sebe ubaciva štetne kemikalije. Pesticidi su najčešći uzroci ekoloških kriza. Oni su naročito karakteristični za rijeke, jezera, gdje se talože i ribe ih unose u organizam (šaran). Da bi se zaštitio čovjek mora da bude svjestan svih tih činjenica. Postavlja se dilema da li je bolje razvijati proizvodnju ili je zaustavljati? Savremena nauka prije svega ekonomija, koja je uzročnik, kaže da se čovjek ne treba odricati savremenih tehnologija. Predviđa se nekoliko mjera za zaštitu, s kojima se trebaju rješavati nastali problemi. Temeljne mjere su: 1. razvijanje svijesti kod ljudi o ekološkim problemima, 2. zakonskim mjerama donose se regulative koje obavezuju ljude da štite okolinu, 3. ekonomski pristup. 1. On podrazumijeva nekoliko činilaca: informisanje ljudi o ekološkom problemu, ukazivanje na izvore i posljedice, obrazovanje ljudi. U ekološke probleme uključiti razne stranke, grupe, koje su zainteresovane za rješenje ekoloških problema. Ekolozi mogu da kroz javne nastupe privuku pažnju svijeta da ukazuju na probleme zagađivanja. Značajna grupa je pokret potrošača. Cilj im je da se potrošačima ukaže na korištenje određenih proizvoda, štetnost od upotrebe i da kroz svoje savjete ukažu šta treba kupovati te bojkotovati određene proizvođače koji proizvode štetne proizvode. Na ovaj način su velike firme u Americi promijenile svoje tehnologije pa su mora i rijeke najednom postali čisti. Ta svijest mora da se na sve načine razvija kod ljudi. 2. Zakonima se propisuje šta pojedine fabrike smiju a šta ne smiju raditi. Ne smiju se ispuštati štetni gasovi kroz dimnjake, nuklearni otpaci ne smiju se odlagati, zagađene vode ispuštati u rijeke i mora. Najnovija pravila kada je riječ o kanalizaciji, koji su najviši zagađivači, svoje otpadne vode moraju voditi kanalima ili ih prečistiti i da se puštaju nizvodno. 3. Ekonomski pristup podrazumijeva dva načina: a) da se kod izgradnje novih fabrika obavezno ugrađuju prečišćivači vazduha ili vode i to ulazi kao investicija u ukupnu cijenu fabrike. U tom smislu i projekti svjetske banke i MMF u investicione projekte koji se prave uvijek uključuju sredstva za rješavanje ekoloških problema. b) Fabrikama koje su ranije uspostavljene, specijalno u Americi, predlaže se da kupuju licence za zagađ. atmosfere. Oni koji slobodno ispuštaju štetne materije moraju kupiti pravo da te materije ispuste slobodno. I oni se nalaze u dilemi da li da ugrade projekte za prečišćavanje ili nastave slobodno ispuštati štetne stvari. Taj je problem predat u ruke privatniku jer je i on zainteresovan za profit. Ovaj oblik ekonomskog pristupa iznesen je sredinom 70-tih godina u Americi. Ima nagovještaja da su američke neke standardno zagađene oblasti i rijeke prestale to da budu.

9.6. FISKALNA POLITIKA PRIHODI DRŽAVE Dije se na: poreze, carine (davanja prilikom uvoza roba), takse (plaćanje unutar za razne aktivnosti), Međutim za nas su najvažniji porezi. Postoje dvije vrste poreza: porez na dohodak, dobit i porez na potrošnju. Porez na dohodak Postoje dvije grupe davalaca, a to su: svi ljudi koji imaju stalan izvor prihoda i porez na dobit firma. Što su veći prihodi poreske stope su veće, napr. u SAD na svaki \$ se plaća 14 % poreza, te poreske stope rastu od 1 do 80 %. Postoje i mnogi odbici od poreza (plaćanje stanarina, vode) pa u SAD poreske stope nisu veće od 30 %. Porezi na dobit firme su najveći i stalno se povećavaju (u SAD 1939.g. ukupni prihod je bio 39 % da bi 1960.g. porastao na 70 %). Razni ekonomski teoretičari imaju razna mišljenja o tome da li treba oporezivati firmu ili ne. Porez na potrošnju Sve robe koje se kupuju na njih se mora platiti porez (na neke i ne treba, napr. knjige). Naplaćuju se selektivno pa neke robe imaju veće a neke manje poreske stope. Više poreske stope su namijenjene potrošačima sa većom dobiti (kozmetika, alkohol). Robe namijenjene siromašnom stanovništvu ili su oslobođene poreza ili plaćaju minimum. Kamatni porez ima dvostrani karakter, da obezbijedi solidan izvor prihoda budžeta ili da ograniči upotrebu i proizvodnju nekih roba (napr. na cigarete i alkohol se daju veći porezi da bi ograničili njihovu upotrebu i proizvodnju). Porezi na potrošnju mogu biti: lokalni, kantonalni federalni

Firma oblik ispoljavanja i organizaciona struktura Proizvodnja je spajanje faktora ili činioca proizvodnje, gdje tako spojeni faktori utiču na stvaranje nove vrijednosti. Da bi se činioci proizvodnje mogli spojiti potrebna je organizacija.

Činioci su: rad,

sredstva za rad,
predmeti rada i
organizacija.

Prvo moramo odrediti mjesto i vrijeme gdje ćemo proizvoditi, a pored toga moramo imati i lokaciju.

Organizacija je svjesna ljudska aktivnost, gdje se krije pribavljanje, spajanje ili međusobno usklađivanje činioca proizvodnje. Nekada su se u sklopu domaćinstva proizvodila dobra potrebna za egzistenciju. Danas se proizvodnja kanališe na određena mjesta, gdje se skoncentrišu predmeti rada, sredstva za rad, a domaćinstvo predstavlja potrošačku jedinicu.